

Antonimlərin üslubi imkanlarının açılmasında leksik-semantik təhlilin rolu

Rəhilə Hümmətova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrası, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: rahilahummetova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2521-6361>

XÜLASƏ

Müasir təhsilin təməl prinsiplərindən biri təhsilalanların mədəni nitq qabiliyyətinə yiyələnməsi və onun hərtərəfli inkişaf etdirilməsini təmin etməkdir. Mədəni nitqin inkişaf etdirilməsi dilimizin əsas lüğət fondunu təşkil edən sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin şüurlu mənimsədilməsi ilə bağlı ardıcıl şəkildə aparılan işlərdən asılıdır. Məqalədə təhsilalanların yüksək nitq mədəniyyətinə yiyələnməsində sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin, xüsusən antonimlərin üslubi imkanlarının açılmasında linqvistik təhlilin bir növü olan leksik-semantik təhlilin əhəmiyyətindən, şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşməsindəki rolundan konkret faktlarla söhbət açılmışdır. Bu da, öz növbəsində, integrativ əsaslı təlimin həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır.

AÇAR SÖZLƏR

linqvistik təhlil metodu,
leksik-semantik təhlil,
antonim, antonimlərin
üslubi imkanları

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərib: 18.01.2024

Qəbul edilib: 24.02.2024

The role of lexical-semantic analysis in revealing the stylistic possibilities of antonyms

Rahila Hummatova

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Department of Azerbaijani Language and Technology of its Teaching, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.

E-mail: rahilahummetova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2521-6361>

ABSTRACT

One of the basic principles of modern education is to ensure that students have the ability to speak culturally and develop it comprehensively. The development of cultural speech depends on the continuous work on the conscious assimilation of the lexical-semantic features of the words that make up the main vocabulary of our language. In the article, the importance of lexical-semantic analysis, which is a type of linguistic analysis, in revealing the lexical-semantic features of words, especially the stylistic possibilities of antonyms, and its role in enriching students' vocabulary, was discussed with concrete facts. This, in turn, is of great importance in the implementation of integrative training. Such topical issues are highlighted in the article.

KEYWORDS

linguistic analysis
method, lexical-semantic
analysis, antonym,
stylistic possibilities
of antonyms

ARTICLE HISTORY

Received: 18.01.2024

Accepted: 24.02.2024

Giriş

Linqvistik təhlil elə bir metoddur ki, onsuz Azərbaycan dili tədrisini təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Tədris prosesində, mövzunun qarşıya qoyulmuş konkret məqsədindən asılı olaraq, dərslərin bütün mərhələlərində linqvistik təhlildən ən əlverişli metod kimi geniş istifadə imkanları vardır. Dilçi-alim A. Qurbanov linqvistik təhlilin əhəmiyyətindən bəhs edərək yazırdı: “Linqvistik təhlil Azərbaycan dili tədrisinə dair faydalı iş formalarından olub, xüsusi tədris əhəmiyyəti kəsb edir. Belə ki, linqvistik təhlil prosesində auditoriya əsl dilçilik laboratoriyasına çevrilir, dil hadisə və faktları bədii mətn vasitəsilə əyani şəkildə nümayiş etdirilir. Bu cür linqvistik təhlil dil hadisələri və qanunlarını tələbələrin daha dərinə və möhkəm qavramalarına kömək edir. Burada tələbələrin dil hadisələrini şüurlu mənimsəməsi, onlara yaradıcı yanaşması, müstəqil iş apara bilməsi və s. kimi keyfiyyətlər də həyata keçirilir. Məqsədyönlü şəkildə təşkil edilən bu cür leksik-semantik təhlillər antonimlərin poetik imkanlarının açılmasını, şagirdlərin bədii təsvir və ifadə vasitələri haqqında əldə etdikləri elmi-nəzəri biliyin şüurlu şəkildə dərk edilməsini təmin edə bilər.

Əsas hissə

Linqvistik təhlil dil materialları və faktlarını dəqiq müəyyənləşdirməyin ən geniş yayılmış formasıdır. “Linqvistik təhlil, əsasən, tətbiqi metodlar sırasına daxil edilsə də, bütün dərslərdə, bütün rəngarəng şəraitlərdə bu və ya digər şəkildə istifadə edilə bilən mətnin və ya cümlənin analiz formasıdır... Düzgün təşkil edilmiş linqvistik təhlillər şagirdlərin təfəkkürünü, müstəqil düşünmək, tədqiqatçılıq qabiliyyətini artırır, iradəsinin, diqqətinin tərbiyə olunmasını təmin edir. Bu üsul vasitəsilə dil materiallarının təkrarı, möhkəmləndirilməsi və şagirdin biliyinin, bacarığının yoxlanılması təmin edilə bilər” [1, s. 177 – 178].

Linqvistik təhlilin ən maraqlı növlərindən biri də leksik-semantik təhlildir. Adından da məlum olduğu kimi, leksik-semantik təhlil dilçiliyin leksikologiya bölməsi ilə bağlıdır. Linqvistik təhlilin digər növlərində də yeri gəldikcə sözün leksik mənasına, istifadə dairəsinə, mənşəyinə, mənaca qruplarına və s. görə məqsədyönlü suallar qoymaqla leksik-semantik təhlildən istifadə etmək mümkündür. Ədəbiyyatşünas alim Ə. Əhmədov leksik təhlilin Azərbaycan dili təlimindəki mövqeyi və əhəmiyyətini belə səciyyələndirir:

“1. Leksik təhlil, hər şeydən əvvəl, leksikologiya bölməsi üzrə nəzərdə tutulan bilik və bacarıqların daha dərinə mənimsənilməsi və möhkəmləndirilməsinə, keçilən nəzəri materialın, xüsusilə leksikologiya bölməsi ilə bağlı ən vacib leksik məfhumların

şüurlu və aydın dərk olunmasına kömək edir. Çünki şagirdlər təhlil zamanı müəllimin tələb etdiyi leksik faktları seçir, bu faktları qruplaşdırır, bir-biri ilə tutuşdurur, saf-çürük edir, ümumiləşdirir, leksik məfhumların mahiyyətini səciyyələndirən əlamətləri bilavasitə nitqdə: cümlə və mətndə yoxlayır. Beləliklə, onun leksik faktlar haqqındakı biliyi, təsəvvürü bir daha dərinləşir və möhkəmlənir.

2. Leksik təhlil şagirdin nitq inkişafına, xüsusilə onun lüğət ehtiyatının zənginləşməsinə müsbət təsir göstərir. Çünki bu prosesdə şagirdlər sözün nitqdəki rolu, onun mənə çalarları, işlənmə məqamları, üslubi xüsusiyyətləri ilə əməli olaraq tanış ola bilir və bu da, öz növbəsində, onların nitqinin təkmilləşdirilməsinə, ədəbi dil normalarına uyğun qurulmasına kömək edir.

3. Linqvistik təhlilin digər növləri kimi, leksik təhlil də Azərbaycan dilindən sistemə kursun ayrı-ayrı bölmələri, mövzuları arasında üzvi, qarşılıqlı əlaqə yaradılmasında mühüm rol oynayır. Leksikologiya bölməsini kursun digər bölmələri ilə əlaqəli tədris etməyin ən səmərəli yollarından biri məhz leksik təhlildir” [3, s. 19].

Leksik-semantik təhlil prosesində antonimlərin dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində və inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini diqqətə çatdırmaq vacib məsələlərdən biridir. Dildə geniş şəkildə işlənən *antonim* yunanca “anti” “əks”, “onoma” isə “ad” mənasını ifadə edir. Yəni mənaca bir-birinin əksini təşkil edən sözlərə antonim deyilir. Türkoloq T. Əfəndiyeva antonimlərin xarakteri ilə bağlı yazırdı: “Antonim sözlər real varlıqda maddi və mənəvi aləmlə əlaqədar olan hər şeyi əhatə edir və bunları qarşılaşdırma yolu ilə üzə çıxarmağa imkan verir” [4, s. 85].

Dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində və inkişafında xüsusi rolu olan antonim sözlər, əslində, obyektiv gerçəklikdə, təbiət və cəmiyyətdə, insan münasibətlərində olan ziddiyyətlərdən yaranır. Bəşər övladı yarandığı gündən xeyirlə şər, həyatla ölüm, bədbəxtliklə xoşbəxtlik, gözəlliklə eybəcərlik və s. bir-biri ilə daim mübarizədə olmuş, bir-biri ilə əks mövqedə dayanmışdır. Həyatın öz daxilində olan bu ziddiyyətlərin dildə ifadəsi antonimlər vasitəsilə ifadə edilir. Dildə antonimlərin meydana gəlmə qanunauyğunluqlarından danışan prof. S. Cəfərov yazırdı: “Dildə antonim sözlərin yaranmasına səbəb bizi əhatə edən aləmin özünün ziddiyyətli olmasıdır. İnkişafın əsasını təşkil edən bu ziddiyyətlərin dildə ifadəsi antonim sözlərdə özünü göstərir. Müqayisə və qarşılaşdırma yolu ilə aşkar edilən müxtəlif təzadlı hadisələr, obyektiv aləmin bütün ziddiyyətli cəhətləri əksmənalı sözlər silsiləsini təşkil edən antonimlər vasitəsilə şərh edilir” [2, s. 37].

Təhsilverən konkret faktlarla antonim sözlərin, əslində, obyektiv gerçəklikdə, təbiət və cəmiyyətdə, insan münasibətlərində olan əksliklərdən yarandığını şərh etməlidir. Müəllim həmçinin leksik təhlilin yaratdığı integrativlik imkanlarına dayanaraq

antonimlərin üslubi funksiyasını təhsilalanlarla birgə açmalıdır. Məlumdur ki, üslubiyyat üzrə nəzəri məlumat son zamanlar sistemli şəkildə, müstəqil bir elm sahəsi kimi tədris edilir. Buna baxmayaraq, hər bir dil vahidinin, dilçilik bölməsinin təlimi istər-istəməz üslubiyyatla əlaqələnir. Ona görə ki üslubiyyat fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik vahidlərə əsaslanır. Fonetik vahidlər – saitlər, samitlər, intonasiya, vurğu və onun növlərinin üslubi imkanlarının genişliyi hər birimizə məlumdur. Səslərin yaratdığı ecazkarlıq (assonans, alliterasiya) ifadənin təsir gücünü qüvvətləndirir, ona obrazlı mənə qazandırır. Fonetik vahidlərin bu cür ifadə tərzii üslubi məqsədə xidmət edir. Yaxud dilin leksik səviyyəsində emosionallığı leksik vahidlər, sözlərin semantik qrupları (omonim, antonim, sinonim), frazeoloji birləşmələr, məcazlar sistemi yaradır. Dilin qrammatik səviyyəsində bədiilik, poetik siqlət ellipsis, inversiya, sintaktik təkrarlar, bədii xitablar, ritorik suallar və s. vasitəsilə formalaşır. Göründüyü kimi, üslubiyyatın əsasında bütün dil vahidləri durur. Həmin bölmələrin tədrisi üslubiyyatsız qeyri-mümkündür. Ona görə də hər bir dil vahidinin tədrisinin sonunda onun üslubi imkanları açılmalı, konkret nümunələrlə göstərilməlidir. Üslub anlayışı şagirdlərə elə həmin dövrlərdən aşılmalı, onlarda ilkin təsəvvürlər formalaşdırılmalıdır. Bu cəhətləri nəzərə alaraq təhsilalanlara üslub, üslubiyyat anlayışlarının, fonetik, leksik, qrammatik üslubi imkanların nə demək olduğunu, onların mahiyyətini izah etmək vacibdir. Primitiv formada da olsa, müqayisə üsulundan istifadə etmək olar. Məsələn: İnsan gülür – Təbiət gülür; ağır daş – ağır xasiyyət; şirin alma – alma yanaq və s. Müqayisə əsasında ikinci birləşmələrin məcazi mənada işləndiyi, üslubi mətləbə xidmət göstərdiyi məlum olur. Üslubiyyat bir elm kimi öyrədilərsə, o zaman mövzunun dərk edilməsində çətinlik yaranmaz. Çünki dil vahidlərinin üslubi imkanları, üslub anlayışı tanış mövzudur. Elm kimi artıq onun daha geniş imkanları, dilin üslubları, onların fərqləri aydınlaşdırılır. *Üslub* ərəb mənşəli söz olub “*yol*”, “*qayda*”, “*tərz*” mənalarını bildirir. Ədəbi dilimizə orta çağlardan daxil olan bu anlayış XX əsrin əvvəllərinə qədər “*ifadə tərzii*”, “*gözəl nitq*”, “*üsul*”, “*yol*” və s. mənalarda işlənmiş, əsasən, nitqin, dilin gözəlliyi və onun ünsiyyətə xidməti ilə bağlı olmuşdur. Qədim tarixə malik olan üslub geniş anlayış olub, bir sıra sahələrdə: musiqidə, rəssamlıqda, memarlıqda, heykəltaraşlıqda özünü göstərir. Üslub dilçilikdə xüsusi anlayış hesab olunur. Hələ qədim dövrlərdə romalılar dil məsələləri ilə məşğul olarkən üslub və üslubiyyat problemlərinə də toxunmuş, bu barədə ilk dəfə elmi mülahizələr irəli sürmüşlər. Yunanlar üçün üslub *sübutetmə* vasitəsi olmuşdur. Klassik elmdə üslubiyyat çox zaman ritorika kölgəsində şərh edilmişdir. Qədim hindlilər üsluba “*nitqin zahiri əlaməti, onun bəzəyi*” kimi baxmış, üslubiyyatı isə dilin ifadə vasitələri haqqında təlim hesab etmişlər.

Nitqdə, xüsusən bədii nitqdə antonimlərin üslubi (poetik) rolu əvəzənilməzdir. Antonimlər vasitəsilə fikir və düşüncələrin, insanların həyat tərzinin, münasibətlərin, müxtəlif hadisələrin müəyyən cəhətləri qarşılaşdırılır. Real həyat həqiqətləri antonimlər vasitəsilə daha aydın canlandırılır. Müqayisə olunan tərəflər, hadisələr, insan mənəviyyəti bütün çılpəqlığı ilə gözlərimiz qarşısında əks olunur. Antonimlər çox güclü bədii ifadə vasitəsi olan antitezanın, oksimoronun yaradılmasında əvəzsiz əhəmiyyət daşıyır. Leksik təhlil antonimlərin bu cür poetik imkanlarının açılmasına şərait yaradır. Bu məqsədlə aşağıdakı misralarda fərqləndirilmiş sözləri leksik-semantik təhlilə cəlb edirik:

Dünya təzadının yüz min adı var,
Acısı, şirini, qəmi, şadı var... (A. M. Azafı).

Təhlil prosesində müəllim mütləq şəkildə fərqləndirilmiş sözlərlə birinci misradakı “təzad” sözü arasında nə kimi uyğunluğun olduğunu, hər bir sözün leksik-semantik xüsusiyyətlərini açmağı, bu cür sözlərdən hansı məqsədlə istifadə edildiyini müəyyənləşdirməyi tapşırmalıdır. Təhlil nəticəsində təhsilalan dərk edir ki, filosof sənətkarın poetik təfəkkürünün məhsulu olan misralarda hər birimizin bildiyi real həyat həqiqətləri, dünya təzadları ardıcıl sadalanan antonimlərlə əks etdirilmişdir; mütləq antonimlər misralarda poetik funksiya daşıyır, antitezanın yaranmasında ən mükəmməl bədii vasitə rolunu oynayır. Başqa bir nümunəni də nəzərdən keçirək:

*Savabları sərin-sərin,
Günahları çağlar gördüm.
Varlığın ac öldüyünü,
Xəsisləri ağlar gördüm...* (A. M. Azafı).

Misralarda antonimlərin yaratdığı obyektiv gerçəklik “günahları çağlayan insanları” savab işlər görməyə, zamanın, fələyin gərdisindən dərs almağa çağırır. Bu reallıq – misraların semantik tutumu “savab-günah” qarşılaşdırılmasında, eləcə də “varlı-xəsis” üslubi antonimlər müstəvisində daha qüvvətli görünür. Həmçinin “Savabları sərin-sərin, Günahları çağlar gördüm” misralarında “sərin-sərin-çağlar” cütlüyü də antonimdir. Savabı az, günahları çox, “qaynayıb-daşan, çağlayan” insanları görəni dahi sənətkar xalq danışıq üslubundan məharətlə istifadə edərək üslubi antonimlərlə (sərin-sərin-çağlar) *savab-günah* antitezasının təsir gücünü artırmışdır. Göründüyü kimi, hər bir dil vahidi həm bir-birinin, həm də biri digərinin poetik ifadə vasitəsidir.

Müəyyən məqamlarda nisbi antonim hesab olunan fars mənşəli sayların antitezaların yaradılmasında maraqlı vasitə kimi çıxış edərək qarşılaşdırılması da

müşahidə edilən poetik faktlardandır. Yeri gəlmişkən, fars mənşəli saylar əslində dilimizdə varvarizm sayılmalıdır, çünki həmin sayların hər birini əvəz edən milli vahidlərimiz var. Lakin müəllim belə nümunələrdən istifadə edərkən diqqətə çatdırılmalıdır ki, bədii üslubda poetik mətləblərin ifadəsində, xüsusən antitezaların yaradılmasında fars mənşəli saylardan (nərd oyunu müstəvisində) çox güclü üslubi vasitə kimi istifadə olunur. Paralel inteqrasiya yaradılaraq həm varvarizm, həm antonim və onun növləri, həm də bədii dildəki üslubi cəhətləri, ədəbiyyatşünaslıqda antiteza, təzad kimi ifadə vasitələrinin formalaşmasındakı rolu haqqında elmi-nəzəri biliyi dərinləşdirmək, tətbiq etmək bacarıqları əldə etmək mümkündür.

Fars mənşəli saylarla yaradılan antitezalar bayatılar, xüsusən aşiq ədəbiyyatı üçün xarakterik haldır. Bu cür ifadə vasitəsi lirik qəhrəmanın mənəvi dünyası ilə həyat, “fələk”, tale arasında olan ziddiyyətləri aşağıda verilən bayatıda obrazlı, emosional formada çatdırır:

Qurbanidi, mənim adım,
Adəm atadı bünyadım,
Şeş atdım, çahar oynadım,
Axır fələk uddu məni (Qurbani).

Qurbaninin “fələklə nərntaxta oyununu” əks etdirən misralarındakı antiteza fars mənşəli saylar (şeş – altı; çahar – dörd) müstəvisində olduqca real səslənir. Həmişə “şeş qoşa” atan Qurbaninin qismət payına “çahar”la oynamaq düşür. Təbii ki, “çahar”la oynayan Qurbani nəticədə fələyə uduzmalıdır. Göründüyü kimi, fars mənşəli nisbi antonim sayların əsasında yaradılan antitezalar misraların struktur-semantik assosiativliyinə xüsusi çəki qazandırır.

Qeyd. Misralardakı ismi xəbərlərin (Qurbanidi, Adəm atadı) sonundakı “r” samitinin düşməsi ədəbi tələffüz normalarına uyğundur. Məlumdur ki, $-dir^A$ xəbərlilik şəkilçisi şifahi ədəbi dildə $[-di, -di, -du, -dü]$ şəklində, yəni $[r]$ səsi olmadan tələffüz olunur. Məsələn: (Qurbanidir [Qurbanidi]; atadır [atadı] və s.). Şifahi xalq ədəbiyyatında, xüsusən aşiq yaradıcılığında III şəxs xəbərlilik şəkilçisinin ($-dir^A$) tələffüz olunduğu kimi yazılması halları geniş müşahidə olunur.

Başqa bir nümunəni nəzərdən keçirək:

Dedim, ədaləti gəzmə, tapılmaz,
Eylədim sinəmi dağlı, uduzdum.
Şeş-beş atdım, yek-du düşdü, mars oldum,
Qaldı xanələrim bağlı, uduzdum (A. M. Azafli).

Şair fars mənşəli saylardan istifadə etməklə bir-birindən zəngin antiteza yaradaraq lirik qəhrəmanın mənəvi dünyasındakı təlatüm və iztirabları emosional çalarlarla əks etdirir. Aşığın “mars” olmağı, uduzmağı nəticədir. Nəticənin səbəbi nərd oyununda “yek-du” düşməyidir. Səbəbin kökündə ziddiyyət durur. Ziddiyyət isə “şəş-beş atdım, yek-du düşdü” sıralanmasında özünü büruzə verir. Bax beləcə səbəb-nəticə həlqəsində paradoksal vəziyyət əsl gerçəklik olaraq qarşımızda durur. Və bu məqamda hər iki dahi söz ustasının zaman fərqlərinə baxmayaraq, bir-birinə ruhən nə qədər yaxın olduğu bariz şəkildə üzə çıxır.

Digər bir nümunəni də nəzərdən keçirək:

Gah şəş atar, gah yek atar zər əllər,
Gah xeyir gətirər, gah da zərəllər.
Gətirəndə xəznə-xəznə zər əllər,
Əllərdən gedəndə eylər-eylər uf (A. M. Azafli).

Göründüyü kimi, dodaqdəyməz tənisin misralarında həm fars mənşəli antonim saylardan, həm antonim isimlərdən, həm də antonim feili bağlamalardan istifadə edilməklə mükəmməl antitezalar yaradılmışdır. Bənddəki əsas qarşılaşdırma, ziddiyyət “şəş”, “yek” sayları ilə başlanır. Bu cür proses, yəni zərlərin gah “şəş”, gah da “yek” düşməsi nərd oyunu üçün təbiidir. Bu qarşılaşma digər dil vahidlərinin də ziddiyyətə qoşulmasını tələb edir. Zəncirvari bir təzad yaranır. Tabesiz *gah* bağlayıcısı nərd oyunundakı növbələşməni reallaşdırır, sonrakı misrada isə *xeyir-zərər* qarşılaşmasına şərait yaradır. Sonuncu misralarda təzad *gətirəndə-gedəndə* cütlüyü ilə formalaşır.

Müəllim bu cür nümunələri linqvistik müstəvidə təhlilə cəlb edərkən çalışmalıdır ki, misralardakı digər sözlərin də leksik-semantik xüsusiyyətləri, eləcə də səslərin, sözlərin poetik funksiyaları açılsın. Bu halda təhlil bütöv olar, müəllim təlimdə qarşıya qoyduğu hədəfə çatır, integrativlik zərurətdən yaranar. Müəllim antonimlərin yaratdığı üslubi çalarları işıqlandırdıqca onu da qeyd etməlidir ki, bəndin struktur-semantik bütövlüyündə cinas qafiyələrin rolu əvəzsizdir. Birinci misrada cinas qafiyənin semantik tutumu belədir: *zər* – nərd daşı; *əllər* – bədən üzvü, *-lər* ismin cəm şəkilçisidir. İkinci misrada *zərəllər* fonetik hadisəyə (dissimilyasiya hadisəsinə) uğramış isimdir. *Zərər* kök morfem, *-lər* ismin cəm şəkilçi morfemidir. Üçüncü misrada “*zər*” fars mənşəli söz olaraq “*qızıl*” mənasını ifadə edir. Əlləri xəznə-xəznə (*i* saiti düşüb) *zər* gətirən insanın *qızılı* itirməsindən doğan ufulu nidaları olduqca təbii səslənir. Beləliklə, fars mənşəli saylarla başlanan ziddiyyət milli dil vahidlərimizlə (gətirəndə-gedəndə) yekunlaşaraq misralardakı poetik niyyətin çatdırılmasına şərait yaradır.

Əvvəlki sətirlərdə qeyd etdik ki, leksik-semantik təhlil və integrativlik hər bir səsi,

sözü əhatə etməlidir. Təhsilverən misraların üslubi ahəngdarlığında, fikrin estetik ifadəsində alliterativ və assonativ mühitin də çox mühüm əhəmiyyət daşıdığını diqqətə çatdırmalıdır. Xüsusən assonansın (“ə” 25 dəfə işlədilib) sanki “zər əllər” cinas qafiyəsinin və “gətirəndə-gedəndə” qarşılaşmasının semantik yükünün açılmasına xidmət etdiyini, diqqəti həmin ifadələrin üzərində cəmləşdirdiyini vurğulamalıdır.

Təhlil nümunələrindən aydın olur ki, əsas məqsəd antonimləri, onların yaratdığı poetik imkanları işıqlandırmaq olsa da, onların fonunda mətni təşkil edən digər dil vahidlərinin də xüsusiyyətləri açılır, fəndaxili, fənlərarası inteqrasiya yaradılır. Bu da, öz növbəsində, təhsilənlərin rabitəli nitqinin inkişafına, lüğət ehtiyatlarının zənginləşməsinə təsirsiz ötüşmür. Sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri üzərində müntəzəm, məqsədyönlü şəkildə aparılan işlər şagirdlərin bədii təsvir və ifadə vasitələri haqqında təsəvvürlərinin genişlənməsi və konkretləşməsinə də təmin edə bilər. Nəticə olaraq təhsilverən çalışmalıdır ki, linqvistik təhlil prosesində sözlərin semantik qruplarının üslubi xüsusiyyətləri şüurlu şəkildə dərk edilsin.

Nəticə

Mədəni nitqin inkişaf etdirilməsi dilimizin əsas lüğət fondunu təşkil edən sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin şüurlu mənimsədilməsi ilə bağlı ardıcıl şəkildə aparılan işlərdən asılıdır. Leksik-semantik təhlil prosesində antonimlərin dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində və inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini diqqətə çatdırmaq vacib məsələlərdən biridir. Antonimlər güclü bədii ifadə vasitəsi olan antitezanın, oksimoronun yaradılmasında əvəzsiz əhəmiyyət daşıyır. Leksik təhlil antonimlərin bu cür poetik imkanlarının açılmasına şərait yaradır. Antonimlərin poetik imkanlarının açılması üzərində aparılan işlər şagirdlərin bədii təsvir və ifadə vasitələri haqqında əldə etdikləri elmi-nəzəri biliyin şüurlu şəkildə dərk edilməsini təmin edə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Balıyev H. (2007). Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasından mühazirələr. Bakı, s. 177 – 178.
2. Cəfərov S. (2007). Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı, Şərq-Qərb. 192 s.
3. Əhmədov Ə. (1997). Linqvistik təhlil bacarıqları aşılmasının elmi-metodik əsasları. Bakı, 46 s.
4. Əfəndiyeva T. (1980). Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı, 233 s.
5. Həsənov H. (1988). Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 306 s.
6. Həsənov H. (1999). Nitq mədəniyyəti və üslubiyatın əsasları. Bakı, 408 s.
7. Qurbanov A. (1986). Bədii mətnin linqvistik təhlili. Bakı, 426 s.
8. Mustafayeva Q. (2010). Azərbaycan dilinin üslubiyatı. Bakı, 392 s.